

Marcel Proust

Marcel Proust

Timpul regăsit

În căutarea timpului pierdut VI

Traducere din limba franceză,
prefață, note și comentarii de
Irina Mavrodin

EDITURA
ART

Toată¹ ziua, în acea locuință cam prea rustică și care părea doar un loc de siestă între două plimbări sau unde să te adăpostești când te-a prins pe drum o ploaie mare, locuință în care fiecare salon seamănă cu un chioșc de verdeață, și unde, de pe tapete, rozale din grădină intr-o cameră, păsările din copaci în cealaltă, v-au găsit și vă ţin companie – dar presărate ici-colo –, căci erau tapete vechi pe care fiecare roză era îndeajuns de separată pentru ca, dacă ar fi fost vie, să poată fi culeasă, iar fiecare pasare îndeajuns de izolată pentru a putea

¹ Urmăřm îndeaproape (text, dispunere în paragrafe, punctuařia prin care sunt marcate diferenřele niveluri și instanře ale dialogului etc.) ediřia publicată sub conducerea lui Jean-Yves Tadié, Paris, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade“, vol. IV, 1989, *Le Temps retrouvé*, texte présentés par Pierre-Louis Rey et Brian Rogers, établis par Pierre-Edmond Robert et Brian Rogers, et annotés par Jacques Robichez et Brian Rogers, relevés de variantes par Pierre-Edmond Robert et Brian Rogers. Această ediřie este și una din sursele noastre cele mai importante pentru notele care urmează. Ediřia originală este postumă și a apărut la Éditions de la Nouvelle Revue française, la 17 septembrie 1927, în două volume, primul de 237 pagini, cel de-al doilea de 261 pagini. Ca și în cazul celor două romane anterioare, *La Prisonnière* și *Albertine disparue*, cuvântul hotărâtor în stabilirea textului îl are Robert Proust, fratele scriitorului (ajutat de Jean Paulhan). Dacă pentru volumele anterioare existau dactilograme revăzute de Proust, pentru *Le temps retrouvé* nu s-a găsit o asemenea dactilogramă. Cea existentă nu prezintă nicio autoritate, fiind stabilită de Robert Proust, a cărui tendinřă a fost și de data asta cea de a simplifica și de a da textului proustian o structură mai conformă cu conveniřile romanului aşa cum erau ele pe atunci în general admise.

O a doua ediřie este publicată de Pierre Clarac și André Ferré, în 1954, la Gallimard, în „Bibliothèque de la Pléiade“, ediřie contestată de cea a lui Jean-Yves Tadié, pe care noi o urmăřm.

Ediřia lui Jean-Yves Tadié este stabilită direct după manuscrisul lui Proust și utilizează, spre a se putea orienta în adevăratul hăřiš al acestui manuscris, un plan publicat în 1919 în *À l'ombre des jeunes filles en fleurs*.

fi închisă în colivie și domesticită, tapete care nu semănau încă nici cu acele mari decoruri ale camerelor din ziua de astăzi unde, pe un fond argintiu, toți merii din Normandia se profilează în stil japonez, silindu-te să-ți petreci în pat ceasuri halucinante; toată ziua, stăteam în camera mea, care da către frumoasa verdeață a parcului și către tufele de liliac de la intrare, către frunzele verzi ale marilor copaci de pe malul apei, scânteietori în soare, și către pădurea dinspre Méséglise². Priveam totul cu plăcere doar pentru că îmi spuneam: „E frumos să văd atâtă verdeață prin fereastra camerei mele“, până în clipa când în vastul tablou atât de verde am recunoscut, pictată, dimpotrivă, în albastru închis, numai pentru că era mai departe, clopotnița bisericii din Combray. Nu o figurare a acestei clopotnițe, ci clopotnița însăși care, punându-mi astfel sub ochi distanța în lege și ani, venise, în mijlocul luminoasei verdeți și într-un ton pe de-a-ntregul diferit, atât de întunecat încât părea aproape doar desenat, să se înscrie în cadrul ferestrei mele. Și dacă ieșeam o clipă din cameră, la capătul corridorului, zăream, pentru că era orientat altminteri, un fel de fâșie de un roșu stacojiu, tapetul unui salonaș care nu era decât o simplă muselină, dar roșie, și gata parcă să ia foc dacă era luminată de o rază de soare.

În timpul acestor plimbări, Gilberte îmi vorbea despre Robert, spunându-mi că nu o mai vrea și că preferă să fie în preajma altor femei. Și este adevărat că în viața lui se aflau prea multe femei, și, ca anumite camaraderii masculine pentru bărbații căror le plac femeile, cu aceea caracteristică de apărare inutilă și de loc zadarnic uzurpat pe care o au în cele mai multe case obiectele care nu pot sluji la nimic. Veni de mai multe ori la Tansonville în timp ce eram și eu acolo. Era foarte diferit de cel pe care-l cunoscusem. Viața nu-i buhăise chipul și trupul, nu-i încetinise mișcările, cum se întâmplase cu domnul de Charlus, ci, dimpotrivă, dar operând în el o schimbare inversă, îi dăduse înfățișarea dezinvoltă a unui ofițer de cavalerie – deși își dăduse demisia din armată când se căsătorise – mai mult decât o avu-se vreodată. Pe măsură ce trupul domnului de Charlus se îngreunase, Robert (fără îndoială că el era mult mai Tânăr, dar simțeai că se va apropia și mai mult de acest ideal odată cu trecerea anilor, precum anumite femei care își sacrifică în mod hotărât frumusețea chipului

² Aceste elemente descriptive există încă în „Combray“, *Du côté de chez Swann*. În *Le Temps retrouvé* traectoria circulară se închide, cele două extremități se ating.

pentru a-și menține silueta și începând dintr-un anume moment își fac cu strictă regularitate cura la Marienbad, gândindu-se că, neputând păstra în același timp mai multe tinereți, tot cea a siluetei le va reprezenta cel mai bine pe celelalte) devenise mai zvelt, mai iute în mișcări, efect contrarui al aceluiasi viciu. Această rapiditate avea de altfel diferite cauze psihologice, teama că va fi văzut, dorința de a nu părea că e stăpânit de această teamă, febrilitatea care se naște din nemulțumirea de sine și din plictis. Avea obiceiul să se ducă în anumite locuri rău famate unde, fiindcă nu-i plăcea să fie văzut întrând sau ieșind, pătrundea în cea mai mare grabă, pentru a oferi privirilor răuvoitoare ale unor ipotetici trecători cea mai mică suprafață posibilă, aşa cum pornești la asalt. Și această mișcare vijelioasă îi rămăse. Poate ea schematiza și îndrăzneala aparentă a cuiva care vrea să arate că nu se teme și care nu vrea să-și acorde timp de gândire. Pentru a nu lăsa nimic deoparte, ar trebui să punem la socoteală și dorința lui de a părea mai Tânăr, pe măsură ce îmbătrânea, și chiar și nerăbdarea acelor bărbăți mereu plictișitori, mereu blazați, a celor oameni prea inteligenți pentru viață relativ trândavă pe care o duc, o viață în care nu-și realizează darurile cu care sunt înzestrați. Fără îndoială, însăși trândavia se poate traduce printr-un fel de nonșalanță. Dar, mai ales de când exercițiile fizice se bucură de mare trecere, trândavia a căpătat o formă sportivă, chiar în afara orelor de sport, traducându-se printr-o vioiciune febrilă care crede că nu-i va oferi plictiseli nici timpul și nici locul de a se dezvolta, și nu prin nonșalanță.

Memoria mea – însăși memoria involuntară – pierduse iubirea pentru Albertine. Dar se pare că există o memorie involuntară a membrilor, palidă și sterilă imitație a celeilalte, care trăiește vreme mai îndelungată, aşa cum anumite animale sau vegetale lipsite de inteligență trăiesc mai mult decât omul. Picioarele, brațele sunt pline de amintiri amorțite. Odată, după ce plecasem de la Gilberte destul de devreme, m-am trezit în mijlocul noptii în camera din Tansonville și, încă pe jumătate adormit, am strigat: „Albertine“. Nu mă gândeam la ea, nici nu o visasem, și nici nu o luasem drept Gilberte: o reminiscență ce mi se ivise în braț mă făcuse să caut în spate soneria, ca în camera de la Paris. Și, negăsind-o, strigasem: „Albertine“, crezând că prietena mea cea moartă se culcase lângă mine, cum făcea adeseori seara, și că dormeam împreună, bizuindu-mă la trezire pe momentele de care va avea nevoie Françoise spre a sosi, pentru ca Albertine să poată trage la timp de șnurul soneriei pe care nu o găseam.

Devenind – cel puțin în timpul acestei faze supărătoare – mult mai uscat la suflet, nu mai dădea aproape nicio dovadă de sensibilitate față de prietenii săi, ca de exemplu față de mine. În schimb, avea față de Gilberte manifestări exagerate de sensibilitate, aproape comice, care displăceau. Nu însemna că Gilberte îi era indiferentă. Nu, Robert o iubea. Dar o mințea tot timpul; însă duplicitatea sa, dacă nu chiar și minciunile sale, erau în permanență descoperite. Și atunci el credea că nu poate să iasă din încurcătură decât exagerând până la proporții ridicole tristețea reală pe care o simțea pentru că o făcuse pe Gilberte să sufere. Ajungea la Tansonville, obligat fiind, spunea el, să plece chiar a doua zi dimineață pentru o treabă pe care o avea cu un anumit domn din regiune care urma să-l aștepte la Paris și care, întâlnit fiind chiar în acea seară lângă Combray, dezvăluia în mod involuntar minciuna cu care Robert nu-l pusese la curent, spunând că venise în regiune ca să se odihnească vreo lună, timp în care nu se va mai întoarce la Paris. Robert se înroșea la față, vedea surâsul melancolic și mândru al Gilbertei, se descotorosea, insultându-l, de cel care făcuse gafa, se întorcea acasă înaintea soției lui, îi trimitea într-un servitor un biletel deznădăjduit în care îi spunea că o mințise ca să nu o supere, pentru că, văzându-l că pleacă din nou dintr-un motiv pe care nu îl putea spune, ea să nu credă că nu o mai iubește (și toate acestea, deși scrise de el ca tot atâtea minciuni, erau de fapt adevărate), apoi întreba dacă poate intra la ea și acolo, în parte dintr-o tristețe reală, în parte dintr-o slăbiciune nervoasă, în parte într-o simulare ce devinea pe zi ce trece tot mai îndrăzneață, plângând în hohote, se stropea cu apă rece, vorbea de moartea sa apropiată, și uneori se prăbușea pe parchet, ca și cum i-ar fi fost dintr-o dată rău. Gilberte nu știa în ce măsură trebuie să-l credă, presupunea că el o minte în fiecare caz în parte, dar că într-un mod general era iubită, și se neliniștea în față aceluia prezentiment al unei morți apropiate, gândindu-se că el suferea poate de o boală de care ea nu știa, din care cauză nu îndrăznea să-l contrarieze și să-i ceară să renunțe la toate acele călătorii.

Înțelegeam, de altfel, cu atât mai puțin de ce făcea tot ce-i stătea în puțină pentru ca Morel să fie primit precum copilul casei împreună cu Bergotte³ pretutindeni unde erau soții Saint-Loup, la Paris, la

³ În romanul anterior, *La Prisonnière*, se spunea că Bergotte murise. Asemenea „inadvertențe“ sunt inerente unei structuri ca aceea a ciclului proustian și a modului cum el a fost scris.

Respect pentru pareri și critici

Tansonville. Morel îl imita pe Bergotte de minune. După câțiva timp, nici nu a mai fost nevoie să i se ceară să-l imite. Ca acei isterici pe care nu trebuie să-i mai adormi ca să devină o persoană sau alta, el intra de la sine și dintr-o dată în firea personajului.

Françoise, care văzuse tot ceea ce făcuse domnul de Charlus pentru Jupien și tot ceea ce Robert de Saint-Loup făcea pentru Morel, nu trăgea de aici concluzia că era vorba de o trăsătură care reapărea la anumite generații din familia Guermantes, ci mai curând – fiindcă Legrandin îl ajuta mult pe Théodore – ajunsese să credă, ea, ființă atât de morală și atât de plină de prejudecăți, că era un obicei devenit respectabil prin caracterul lui universal. Ea spunea totdeauna despre un Tânăr, fie el Morel sau Théodore: „A găsit un domn care s-a ocupat mereu de el și l-a ajutat mult.“ „Și cum într-un asemenea caz protectorii sunt cei care iubesc, care suferă, care iartă, Françoise, având de ales între ei și minorii pe care-i corupeau, nu ezita să-i prefere pe protectori, spunând că „au mult suflet“. Îl condamna fără să șovăie pe Théodore, care îi jucase multe fește lui Legrandin, dar părea totuși că nu are îndoiești asupra naturii relațiilor lor, căci adăuga: „Atunci tinerelul meu a înțeles că trebuie să facă și el ceva și i-a zis: «Ia-mă cu dumneata, ai să vezi cum o să te iubesc, ai să vezi cum o să te răsfără», și domnul ăsta are un suflet atât de mare încât bineînteleș că Théodore e sigur că o să găsească lângă el poate mai mult decât merită, căci băiatul e un nesăbuit, dar domnul ăsta este atât de bun, că i-am zis de multe ori Jeanettei (logodnică lui Théodore): «Fetișo, dacă dai de vreun necaz, du-te și căută-l pe domnul ăla. O să se culce pe dușumele și o să-ți dea patul lui. Prea l-a iubit pe băiat (pe Théodore) ca să-l dea afară. Bineînteleș că nu-l va părăsi niciodată».“ Din politete, am întrebăt-o pe sora lui care este numele de familie al lui Théodore, care trăia acum în sudul Franței. „Deci el este cel care mi-a scris în legătură cu articolul meu din *Le Figaro!*“ am exclamat, aflând că se numea Sautton⁴.

De asemenea, îl stima mai mult pe Saint-Loup decât pe Morel și credea că, în ciuda tuturor năzbățiilor pe care Tânărul (Morel) le făcuse, marchizul nu-l va părăsi la necaz, căci era un om cu suflet mare, sau că dacă s-ar întâmpla altminteri, ar însemna că peste el însuși au dat cele mai mari nenorociri.

Insista să rămân la Tansonville și să-i scape o dată, deși era evident că nu mai încerca să-mi facă plăcere, că venirea mea fusese

⁴ În *Albertine disparue* naratorul primise o scrisoare semnată „Sautton“.

pentru soția lui o asemenea bucurie încât, după cum îi spusese ea, fusese fericită o seară întreagă, o seară întreagă când se simtea atât de tristă și când, sosind eu pe neașteptate, o scosese în chip miraculos din deznașejde, „și poate din ceva și mai rău“, adăugă. Îmi cerea să încerc să o conving că o iubește, spunându-mi că o iubea mai puțin pe cealaltă femeie și că va rupe curând cu ea. „Și totuși“, adăuga el cu o asemenea înfumurare și cu o asemenea nevoie de a face confidențe încât credeam că numele de Charlie⁵ îi va „ieși“ fără voie din gură precum un număr de loterie, „aș avea de ce să fiu mândru. Această femeie, care îmi dă atâtea dovezi de iubire și pe care o voi sacrifica pentru Gilberte, nu s-a uitat niciodată la un bărbat, crezând că nu-i în stare să se îndrăgostească de cineva. Eu sunt primul ei bărbat. Știam că îi refuzase pe toți, și când am primit minunata scrisoare prin care îmi spunea că nu poate fi fericită decât cu mine, nu-mi mai veneam în simțiri. Aș fi fost beat de fericire dacă gândul că o voi vedea pe biata Gilberte plângând nu m-ar fi făcut să sufăr atât de mult. Nu găsești că seamănă puțin cu Rachel?“ îmi spunea el. Și, într-adevăr, fusesem și eu frapat de o vagă asemănare pe care puteai să o găsești la o adică acum între ele. Poate că ținea de o similitudine reală a cătorva trăsături (datorate de exemplu originii ebraice, totuși atât de puțin marcată la Gilberte), similitudine din cauza căreia Robert, când familia sa voise ca el să se căsătorească, se simțise, în condiții de avere egală, mai atras de Gilberte. Asemănarea ținea și de faptul că Gilberte, surprinzând niște fotografii ale lui Rachel, al cărei nume nici nu-l știuse, încerca, pentru a-i plăcea lui Robert, să imite anumite obiceiuri ale actriței, ca acela de a purta totdeauna funde roșii în păr, o panglică de catifea neagră pe braț, și de a-și vopsi părul pentru a părea brunetă. Apoi, simțind că nefericirea i se cițea pe față, urățind-o, încerca să se înfrumusețeze. Uneori o făcea fără nicio măsură. Într-o zi, când Robert trebuia să vină seara pentru a petrece douăzeci și patru de ore la Tansonville, am fost atât de uluit văzând-o venind la masă cu o înfățișare atât de ciudată și de diferită nu numai față de ceea ce era odinioară, dar chiar și de felul cum arăta în zilele obișnuite, încât am încremenit ca și cum aș fi avut în față mea o actriță, un fel de Teodora⁶. Simțeam că, fără să vreau, o priveam prea

⁵ Prenume dat lui Morel după cel al valetului prietenului lui Proust, Henri de Bardac, crede Philip Kolb.

⁶ Teodora, împărăteasa Bizanțului, curtezană cu care se căsătorește Justinian care, devenit împărat al Bizanțului în 527, o asociază la putere. Este eroina unei

fix, pe de-a-ntregul pradă curiozității mele de a ști ce era schimbat în ea. Curiozitatea mi-a fost de altfel curând satisfăcută când și-a suflat nasul, în ciuda tuturor precauțiilor cu care a făcut-o. Văzând toate culorile care rămăseseră pe batistă – o paletă bogată –, mi-am dat seama că se fardase în mod exagerat. Avea o gură săngerie cu care se străduia să râdă, crezând că-i stă bine, în timp ce, ora sosirii trenului apropiindu-se, fără ca Gilberte să știe dacă soțul ei va veni într-adevăr sau dacă nu cumva îi va trimite una dintre acele telegrame al căror model fusese spiritual fixat de domnul de Guermantes: NU POT VENI, URMEAZĂ MINCIUNĂ, obrajii îi păleau sub sudoarea violetă din cauza fardului, iar ochii îi erau tot mai încercănați.

„Mă înțelegi?“ îmi spunea el, cu un aer voit tandru care contrasta atât de mult cu tandrețea sa spontană de odinioară, cu o voce de alcoolic și cu modulații de actor, „aș da totul ca Gilberte să fie fericită! A făcut atâtea pentru mine! Nici nu-ți pot închipui.“ Și lucrul cel mai neplăcut din toate era tot amorul propriu, căci era măgulit că este iubit de Gilberte, și fără să îndrăznească să spună că el îl iubea pe Charlie, dădea totuși despre iubirea pe care aşa-zis i-o purta violonistul detaliu pe care Saint-Loup le știa exagerate, dacă nu chiar inventate pur și simplu, căci Charlie îi cerea în fiecare zi tot mai mulți bani. Și Saint-Loup pleca din nou la Paris, lăsându-mi-o în grijă pe Gilberte.

Am avut de altfel prilejul – pentru a anticipa puțin, de vreme ce sunt încă la Tansonville – să-l văd acolo o dată într-un salon aristocratic, dar de departe, cuvintele lui, rămase vii și încântătoare, îngăduindu-mi să regăsesc trecutul; am fost uimit săzând cât de mult se schimbase. Semăna tot mai mult cu mama sa, silueta zveltă și truafașă pe care o moștenise de la ea și pe care ea o avea desăvârșită, în cazul lui, datorită celei mai bune educații, fiind exagerată, prea rigidă; privirea pătrunzătoare proprie celor din familia Guermantes îl făcea să pară că cercetează toate locurile pe unde trecea, dar într-un mod aproape inconștient, printr-un fel de obișnuință și de particularitate animală. Chiar când era nemîșcat, culoarea care îi aparținea mai mult decât tuturor celorlalți Guermantes, asemenea însoririi unei zile de aur solidificat, îl îmbrăca într-un fel de penaj atât de ciudat, făcea din el o specie atât de rară, atât de prețioasă, încât ai fi vrut să-l

foarte cunoscute (în epocă) piese de Victorien Sardou, unul dintre rolurile de mare succes ale actriței – mereu amintită sub o formă sau alta în romanele proustiene – Sarah Bernhardt (1885).

ai pentru o colecție ornitologică; dar când, mai mult încă, această lumină schimbăță în pasare începea să se miște, în acțiune, când de exemplu îl vedeați pe Robert de Saint-Loup, venit la o serată unde mă aflam și eu, cum își înălță capul atât de mătăsos și de trufaș încununat cu egreta de aur a părului cam rărit, cum își mișca gâțul cu mai multă suplețe, mai multă mândrie și mai multă cochetărie decât ceilalți oameni, în fața curiozității și a admirăției, pe jumătate mondenă, pe jumătate zoologică pe care îți-o inspira, te întrebai dacă te află în cartierul Saint-Germain sau în Jardin des Plantes, și dacă te uiți la un mare nobil care străbate un salon sau la o pasare care se plimbă prin colivia ei. Toată această întoarcere, de altfel, la eleganța de pasare a celor din familia Guermantes, cu cioc ascuțit și ochi sfredelitori, era acum utilizată de noul său viciu care se slujea de ea pentru ca Saint-Loup să pară mai sigur pe sine. Și cu cât se slujea mai mult de ea, cu atât părea mai mult ceea ce Balzac numește *tante*⁷. Dacă aveai puțină imaginație, ciripitul lui se preta la această interpretare tot atât cât și penajul. Începea să spună fraze pe care le credea în stilul marelui secol clasic, imitând astfel manierele familiei Guermantes. Dar ceva cu nepuțință de definit făcea ca ele să devină totodată manierele domnului de Charlus. „Te las pentru o clipă“, îmi spuse el la acea serată, doamna de Marsantes aflându-se la oarecare depărtare de noi. „O să-i fac puțină curte mamei.“

Acea iubire despre care îmi vorbea întruna nu-i era dăruită însă numai lui Charlie, deși acesta era singurul care însemna totul pentru el. Oricare ar fi genul de iubiri ale unui bărbat, ne înșelăm întotdeauna cu privire la numărul persoanelor cu care are legături, pentru că interpretăm greșit niște prietenii luându-le drept legături, ceea ce este o eroare prin adăugare, dar și pentru că socotim că o legătură dovedită exclude altă legătură, ceea ce este un alt gen de eroare. Două persoane pot spune: „O cunosc pe amanta lui X...“, rostind două nume diferite și neînșelându-se nici una, nici cealaltă. O femeie pe care o iubim ne satisfac rareori toate nevoile și de aceea o înșelăm cu o femeie pe care nu o iubim. Cât privește genul de iubiri pe care Saint-Loup le moștenise de la domnul de Charlus, un soț înclimat spre ele își face de obicei soția fericită. Este o regulă generală de la care familia Guermantes izbutea să facă excepție, pentru că aceia care aveau această înclinație voiau să-i lase pe ceilalți să credă că

⁷ Termen popular pentru „homosexual“.

Respect pentru dame și cărti

lor, dimpotrivă, le plăceau femeile. Se afișau când cu una, când cu alta, deznađăduindu-și propria soție. Familia Courvoisier proceda cu mai multă înțelepciune. Tânărul viconte de Courvoisier se credea singurul pe pământ și de la originea lumii care era ispitit de cineva de același sex cu el. Presupunând că această înclinație îi venea de la diavol, luptă împotriva ei, se căsători cu o femeie încântătoare, îi făcu copii. Apoi, unul dintre verii lui îi arăta că această înclinație este destul de răspândită și avu bunătatea să-l ducă în niște locuri unde și-o putea satisface. Domnul de Courvoisier își iubi și mai mult soția, se arăta încă și mai plin de zel, căsătoria lor trecând drept cea mai bună din Paris. Nu se spunea același lucru și despre căsătoria lui Saint-Loup, pentru că Robert, în loc să se mulțumească a avea relații cu bărbați, își facea soția îngrozitor de geloasă întreținând, fără nicio placere, numeroase amante.

Este cu puțină ca Morel, care era peste măsură de negru, să-i fi fost necesar lui Saint-Loup aşa cum umbra îi este razei de soare. Ne putem foarte bine închipui în această familie atât de veche un mare nobil cu părul de un blond auriu, intelligent, înzestrat cu toate femecele și ascunzând în adâncuri un gust tainic, ignorat de toată lumea, pentru negri.

De altfel, Robert nu lăsa niciodată să se strecoare în conversație ceva care să aibă vreo legătură cu genul de iubire care era al său. Dacă aduceam în vreun fel vorba despre asta: „Habar n-am“, îmi răspundeau el cu o asemenea indiferență încât lăsa să-i cadă monocoul, „n-am nici cea mai mică idee. Dacă vrei informații în privința asta, *dragul meu*, te sfătuiesc să te adresezi în altă parte. Eu sunt doar un soldat și-atât. Pe cât de puțin mă interesează asemenea lucruri, pe atât de mult mă pasionează războiul din Balcani. Odinoară te interesa și pe tine etimologia bătăliilor tipice, de exemplu marea încercare de învăluire printr-una din aripi, ca în bătălia de la Ulm⁸. Ei bine! oricât de speciale ar fi aceste războaie balcanice, Lullé-Burgas este tot Ulm, adică învăluirea printr-una din aripi. Iată subiectele despre care pot să-mi vorbești. Dar la genul de lucruri la care faci aluzie mă principează cât mă pricep la sanscrită.“

Gilberte, dimpotrivă, când Robert era plecat, aborda cu interes în conversația cu mine aceste subiecte disprețuite de Robert. Desigur,

⁸ Faimoasă bătălie din octombrie 1805, prin care Napoleon îl înfrânge pe generalul austriac Mack.